

#25

«TODAVÍA VIVEN EN EL
ORDEN ESPERANZADO
DE LA TEMPORALIDAD».
LA IMATGE DEL FORAT
NEGRE COM A
EXPRESSIÓ D'UNA
NOVA IDEA DE CRISI
A BLACK HOLE (2005) I
A SISTEMA NERVIOSO
(2018)

Maria Isern Ordeig

ADHUC— *Universitat de Barcelona*

LEGS— *Paris 8- Vincennes-Saint Dennis*

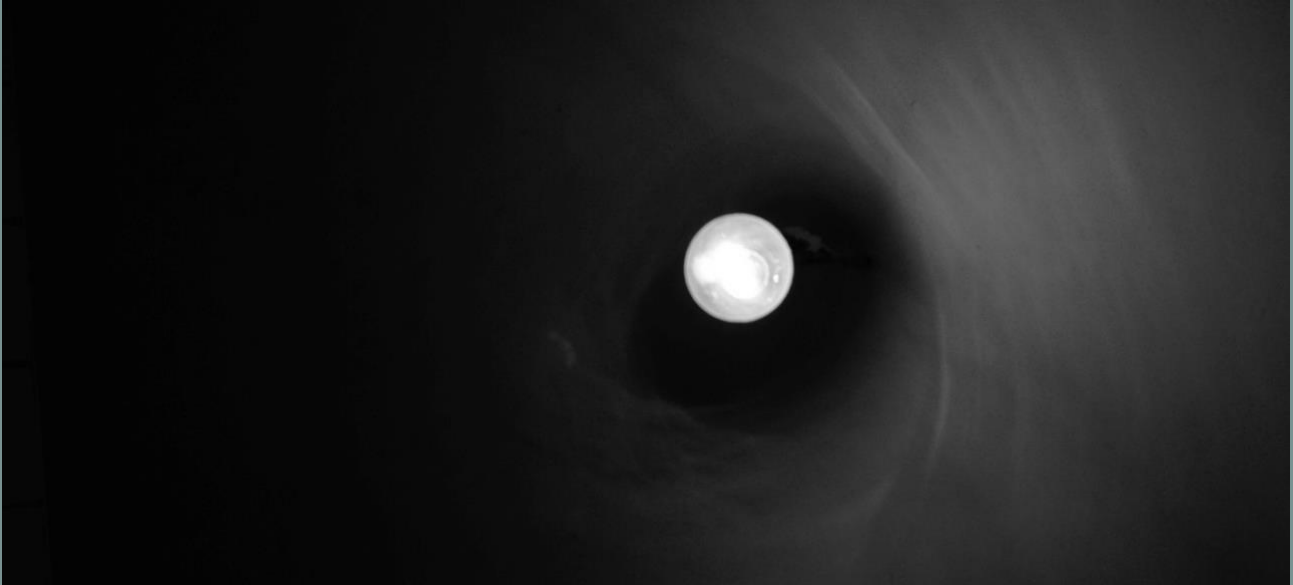
Ilustración || **Maria Pape**

Artículo || Recibido: 31/01/2021 | Apto Comité Científico: 12/04/2021 | Publicado: 07/2021

DOI [10.1344/452f.2021.25.7](https://doi.org/10.1344/452f.2021.25.7)

maria.isernor@ub.edu

Licencia || Reconocimiento-No comercial-Sin obras derivadas 3.0 License

Resum || L'article proposa una anàlisi comparada de *Black Hole* (Charles Burns, 2005) i *Sistema nervioso* (Lina Meruane, 2018) a partir de la textualització de la imatge del forat negre apareguda en ambdues obres. Tot atenent als motius a partir dels quals es construeixen la mena de crisis que s'hi narren, es proposarà que en l'ús d'aquesta imatge hi ha en joc una construcció i representació de la temporalitat de la crisi que trenca amb la lògica de l'estancament i la permanència, tot obrint la possibilitat de construir noves i alternatives formes de futurabilitat que estan profundament lligades amb els fenòmens de la malaltia i el contagi, transversals als dos textos.

Paraules clau || Forat negre | Crisi | Precarietat | Malaltia | Contagi | Futurabilitat

«Todavía viven en el orden esperanzado de la temporalidad». La imagen del agujero negro como expresión de una nueva idea de crisis en *Black Hole* (2005) y en *Sistema nervioso* (2018)

Resumen || El artículo propone un análisis comparado de *Black Hole* (Charles Burns, 2005) y *Sistema nervioso* (Lina Meruane, 2018) a partir de la textualización de la imagen del agujero negro aparecida en ambas obras. Atendiendo a los motivos a partir de los cuales se construyen las crisis que se narran, se propondrá que en el uso de esta imagen entra en juego una construcción y representación de la temporalidad de la crisis que rompe con la lógica del estancamiento y la permanencia, abriendo la posibilidad de construir nuevas y alternativas formas de futurabilidad que están profundamente ligadas con los fenómenos de enfermedad y contagio, transversales a los dos textos.

Palabras clave || Agujero negro | Crisis | Precariedad | Enfermedad | Contagio | Futurabilidad

“They Still Live Within the Hopeful Order of Temporality”. The Image of the Black Hole as the Expression of New Ideas about Crisis in *Black Hole* (2005) and *Sistema Nervioso* (2018)

Abstract || The article offers a comparative analysis of *Black Hole* (Charles Burns, 2005) and *Sistema nervioso* (Lina Meruane, 2018) based on the textualization of the image of the black hole in both works. Attending to the motifs from which the crises narrated therein are constructed, it will suggest that in the use of this image there is a construction and representation of the temporality of the crisis that clashes with the logic of stagnation and permanence, opening up the possibility of constructing new and alternative futurabilities that are deeply linked to the phenomena of illness and contagion, transversal to both texts.

Keywords || Black hole | Crisis | Precarity | Illness | Contagion | Futurability

1. Preàmbuls per a una anàlisi comparada de *Black Hole* i *Sistema nervioso*

Què tenen en comú la imatge del forat negre i el concepte «crisi»? Aquesta és la pregunta que vol abordar aquest article, considerant que apunta a una d'entre les moltes possibles línies d'anàlisi de *Black Hole* (Charles Burns, 2005) i *Sistema nervioso* (Lina Meruane, 2018)¹. Tot i tractar-se de dues obres divergents pel que fa al seu gènere —la primera una novel·la gràfica, la segona una novel·la— i al seu moment d'aparició, són moltes les ressonàncies que s'hi poden detectar, fet que condueix a proposar-ne una lectura comparada. En ambdós casos, la malaltia i el seu contagi configuren el fons i la forma dels textos, i a més, semblen articular-se per una mateixa fricció: la de la potencialitat de certes afeccions corporals i la d'un entorn —institucional i social— que sembla no poder-les frenar, apaivagant-les, contenint-les o explicant-les. Així mateix, ambdues obres ens situen en espais dominats per la inestabilitat, la fragilitat i la inseguretat, que caracteritzen aspectes tant concrets com les condicions laborals i econòmiques dels personatges, com el medi on aquests habiten, contaminat, fosc i hostil.

Assumint totes aquestes ressonàncies, la pregunta de la que es parteix és força més específica: a què respon l'ús de la imatge del forat negre en aquestes obres? Ambdós autors col·loquen aquesta a l'inici mateix dels seus textos, i en el cas de Burns, també intitula l'obra. Aquí el forat negre apareix com una visió derivada del desmai que sofreix un dels personatges protagonistes, Keith, qui s'ha vist profundament afectat per la contemplació de les entranyes d'una granota que està disseccionant a la classe de Biologia de l'institut. Tal forat negre es representa a partir de diferents traus, ferides i cavitats de cossos humans i animals, anàlegs a l'objecte còsmic per l'ús d'una paleta de colors que es redueix al contrast pur de blanc i negre (*figura 1*)².

Figura 1 (font: Burns, 2005)

Pel que fa a *Sistema nervioso*, un personatge a qui el narrador anomena amb el pronom *Ella* viu una apagada de llums general que deixa tot el país a les fosques, cosa que l'emparenta a «un inmenso agujero negro, sin velas» (Meruane, 2019: 13). Aquesta imatge també donarà nom a aquest primer capítol.

Ambdós esdeveniments talonegen l'aparició de les problemàtiques que he citat al primer paràgraf, i en aquest sentit semblen funcionar com el seu desencadenant. La foscor a la qual ens submergeixen tant el desmai —narrat en primera persona— com l'apagada de llums és el d'una atmosfera confusa, perdedora i mancada de qualsevol coordinada espaciotemporal que ajudi a ubicar el lector. Tot i que *Sistema nervioso* apunta contínuament a la possibilitat que aquesta confusió es dissipï trencant-se definitivament, amb la idea d'un apocalipsi que arribaria en la forma d'un col·lapse planetari —una possibilitat que obsessiona a la protagonista—, a poc a poc es va assumint que no es sortirà d'aquesta atmosfera. A *Black Hole* s'alimenta la mateixa sensació, que encara s'agreuja més tenint en compte que aquí no hi ha cap promesa d'apocalipsi que pugui funcionar com un trencament, un fet que ha orientat la lectura de l'obra com el d'un univers «pseudoapocalíptic» (Jacobs, 2014: 50).

Lluny de ser una coincidència arbitrària, la imatge del forat negre acompanyarà tota la construcció dels dos relats, essent contínuament mencionada —sobretot a *Sistema nervioso*, on *Ella* és una docent universitària que investiga sobre forats negres— i representada. Donada la coincidència paral·lela de la seva aparició en els dos inicis, així com les ressonàncies entre una i altra obra mencionades en el primer paràgraf, la hipòtesi que sostinc és que el seu ús podria estar motivat per una voluntat similar, i fins i tot, podria pensar-se com l'expressió d'un mateix problema: el de la mena de crisi que en elles s'hi esdevé, un concepte que, proposaré, en ambdós casos va intrínsecament lligat al de «precarietat». Seguidament em referiré a aquests dos termes tot explorant com s'articulen en cada una de les obres.

2. Pensar *Black Hole* i *Sistema nervioso* com a narratives de la crisi i de la precarietat

L'argument de *Black Hole* es situa al voltant dels anys setanta, en un poble de Seattle en el qual un misteriós virus s'escampa per entre la població adolescent. Com l'escena inicial de *Blue Velvet* (David Lynch, 1986)³, el desmai de Keith servirà per traslladar-nos immediatament lluny de qualsevol espai confortable i saludable: es sortirà escasses vegades del podrimener inquietant en què s'han transformat els boscos i els soterranis on sobreviuen els adolescents afectats per una malaltia misteriosa anomenada «the teen plague» o «the bug». L'expressió visual d'aquesta malaltia són les mutacions físiques dels cossos: el creixement de cues, brànquies o la muda de la pell són algunes de les transformacions que emparenten els afectats a algunes espècies animals, i que, lluny de provocar repulsió i rebuig, dins la comunitat adolescent desperten seducció i erotisme⁴.

De les poques coses que es coneix d'aquesta malaltia és que es contrau per transmissió sexual. En aquest sentit, *Black Hole* deixa llegir-se com una ficció literària de la crisi que va suposar l'aparició de la sida als Estats Units⁵, primer, per la proximitat del període històric en què aquesta succeeix i segon, per la construcció de la mena de crisi que suposa, en una dimensió social, l'aparició d'aquest nou virus. Encara que els símptomes del VIH/sida no tinguin a veure amb la mena de mutacions corporals de la ficció de Burns, la representació de la malaltia guarda en aquesta novel·la cert parentesc amb els (falsos) mites sorgits els primers anys d'aparició d'aquest virus: la idea que els contagiats pertanyen a grups socials marginals que a *Black Hole* es relacionen sobretot amb la drogoaddicció. Realitat i ficció també tenen en comú algunes mesures preses per entomar la gestió d'aquest nou virus: la condemna a aquests grups a més aïllament social i estigmatització, cosa que en el text que ens ocupa es palesa per les escasses vegades que el món dels infectats es barreja amb el dels sans i la tensió dramàtica amb què es desenvolupen les potencials situacions de contagi que se'n deriven.

Com s'ha assenyalat a la darrera nota sis, són forces les lectures que s'han efectuat de la novel·la gràfica de Burns des d'aquest punt de vista, fet que ha ajudat a situar-la com un exemple de les ficcions literàries d'aquest episodi històric. Més enllà d'obrir les possibilitats interpretatives de l'obra a aquesta qüestió, la subratllo per situar en el text l'esdeveniment d'alguna mena de crisi, o sigui, la textualització d'una sèrie d'ocurrències que podrien derivar en un canvi o un trencament de l'ordre actual de les coses, que clarament es relaciona amb la malaltia i el contagi.

En un format sistèmic més reduït —es passa de la comunitat d'adolescents als membres d'una família—, aquest vincle entre crisi i malaltia també travessa i organitza tot *Sistema nervioso*. Després de la citada apagada de llums, la protagonista, que es troba treballant en la seva tesi doctoral dedicada als forats negres, comença a fantasiejar amb la possibilitat d'emmalaltir. Pensa, més concretament, amb una malaltia que li permeti guanyar temps al ja escàs temps de què disposa per acabar aquesta investigació, que compagina amb la docència universitària. Aquesta darrera és una tasca que exerceix amb un contracte força precari, raó per la qual, s'acabarà descobrint, el seu pare ha hagut de destinar tots els seus estalvis a finançar-li el doctorat. En aquest sentit, encara que les coordenades espaciotemporals d'aquesta obra no se'ns concreten mai, tot recorda a un escenari rabiosament actual, en el qual aquesta precarietat laboral s'explica, sovint, com una de les seqüeles de la crisi econòmica i financera del 2008⁶.

De la formulació del desig d'Ella en segueix l'arribada d'uns símptomes misteriosos. El joc hermenèutic entre la lectura que els metges fan d'aquests i el que suposadament haurien de revelar del cos de la noia va construint un continu camp de tensions: el d'una malaltia que no s'arriba a diagnosticar mai, i el d'un cos que s'expressa prolíficament a partir de tota mena de sensacions de dolor. Els forats negres que investiga la protagonista funcionen sovint com el correlat còsmic d'un cos que és

igual de misteriós, amenaçant i expansiu en les seves múltiples expressions.

No és la primera vegada que Meruane posa al centre d'interès de la seva obra les afectacions i anomalies dels cossos vius, i les tensions entre les seves expressions i un marc biopolític que habitualment els constreny, sotmetent-los a proves mèdiques, interpretant-ne els símptomes i estabilitzant-ne les seves alteracions. Una tensió que l'autora elabora subratllant una sèrie de coordenades —laborals, econòmiques, geopolítiques— que permeten llegir el cos material com l'ancoratge de múltiples violències, més enllà de les estrictament causades per les afeccions físiques⁷. Per aquesta raó es pot pensar que a *Sistema nervioso* la universitat funcionaria com una d'aquestes coordenades, essent l'espai principal en el qual es situen les tensions i angoixes de la protagonista, cap al seu cos i cap a la mateixa investigació. Ara bé, el que es basteix a la novel·la de Meruane no és només la relació d'aquest personatge amb aquest espai: la complexa arquitectura del text es construeix també des d'altres indrets, tot resseguint-nos el present, el passat i el futur immediat del microcosmos familiar del qual forma part aquest personatge, un sistema que se'ns presenta completament alterat per malalties diverses, i que, en aquest sentit, no fa més que confirmar la certesa dels pares de la noia, això és, que «todo empezaba en el cuerpo y terminaba en la enfermedad» (2019: 60).

La malaltia i la seva transmissió són fenòmens que en l'obra admeten una lectura política, funcionant com l'expressió de la relació necessària entre els elements que constitueixen un sistema, una comunitat o un estat. Dirà la protagonista, en observar des del balcó una manifestació de persones immigrants, que «el sueño de la pureza no es más que pesadilla [...] La inmunidad será nuestra muerte [...] estamos todos contagiados, el contagio es la salud, los migrantes somos vida, la inmunidad es la muerte» (2019: 57). Tals reflexions es tornen l'explicitació d'una dinàmica relacional de contagi que es propaga per tota l'arquitectura de la novel·la, i que troba de nou, ressons en *Black Hole*.

La relació d'aquest microcosmos amb els espais que habiten els seus integrants és clau per llegir aquesta disposició tan accentuada dels cossos a l'afectació, encara que és una relació que es teixeix de forma molt subtil i mai explícitament, un recurs que contribueix a disgregar encara més els elements d'una prosa «tan atomizada como el discurso que sostiene» (Pardo, 2019). Potser és aquesta la raó per la qual, fins ara, la crítica s'ha referit poc o gens a la presència del sistema universitari en la novel·la com una coordenada clau per entendre les angoixes de la protagonista⁸. En conseqüència, els motius que guien el desig d'emmalaltir, i l'arribada dels símptomes, acaben per explicar-se per la fragilitat i vulnerabilitat inherents a qualsevol cos, respecte el qual la malaltia en seria una mena d'idioma (ibíd.). Tot i que «no hi ha cossos invulnerables» (Butler, 2019: 72), considero que aquesta mena de lectures obvien els marcs materials i contextuals des d'on aquesta vulnerabilitat es construeix. És en aquest sentit que el concepte «precarietat» a què ja ens hem referit em sembla especialment indicat

per apuntar no només a la condició inherent de qualsevol cos entès com «quelcom de fonamentalment dependent de, i condicionat per, un món sostingut i sostenible» (ibíd., 73), sinó per llegir els marcs econòmics, socials i estatals que agreugen aquesta condició de dependència i necessari sosteniment⁹. És aquest el motiu pel qual, d'entre la multiplicitat de lectures que admet *Sistema nervioso*, la idea d'una precarietat corporal irreductible a condició ontològica resulta clau per llegir la relació angoixant de la protagonista amb el cos i l'entorn, la mena de crisi que d'aquí es deriva, i especialment, com aquesta es relaciona explícitament amb els forats negres que Ella estudia. Ras i curt, vull assenyalar que la condició laboral precària del personatge construeix també la seva precarietat corporal¹⁰.

Tot i la divergència dels contextos històrics on es situen les dues obres, es pot considerar, per tot el que s'ha anat desenvolupant, que la crisi s'explica en elles a partir de dos motius comuns: la malaltia com a fenomen inherent al cos i el contagi com una expressió de la mena d'articulació comunitària desitjable que, en les obres, diferents marcs biopolítics s'esforcen, en va, a controlar. Seguidament exploraré la mena de temporalitat que construeix aquesta crisi, i apuntaré al forat negre com l'element articulador que ambdós textos tenen en comú.

3. La temporalitat contemporània de la crisi

Al 2006¹¹, Reinhart Koselleck ja diagnosticava una inflació en l'ús del terme «crisi», un fenomen que, a dia d'avui, i tenint en compte tots els esdeveniments ocorreguts entre les paraules del filòsof alemany i el context globalitzat de la crisi sanitària actual, no hauria fet més que augmentar: si inicialment el terme apuntava al diagnòstic d'una situació potencialment disruptiva, aquesta capacitat hauria anat minvant fins a tornar-se un lloc comú de parla (Koselleck, 2012: 131).

Malgrat les mutacions de l'ús històric del terme que es desprenen d'aquest fenomen, Koselleck apunta que, a grans trets, «crisi» indica, generalment, «inseguridad, sufrimiento y prueba», i remet sempre a «un futuro desconocido cuyas condiciones previas no pueden esclarecerse lo suficiente» (2012: 131). D'aquesta definició, que, val a dir, descriu notablement l'atmosfera de les dues obres, es desplega una qüestió que l'autor també posa de relleu: pensar en la crisi té a veure amb la dimensió temporal que aquesta idea pot desplegar (ibíd., 131), o sigui, amb la construcció d'un futur, que, suposem, podria veure's alterat per la crisi mateixa. S'esperaria que la incertesa i la inseguretat apuntades conduïssin cap a la construcció d'un futur alternatiu que, en termes butlerians, es podria esperar que fos més vivible i menys precari (Butler, 2006, 2019).

En quins futurs pensem avui quan parlem de crisi? Mentre que tal com nota Koselleck a partir de l'etimologia del terme, en el seu ús a la Grècia clàssica aquest apuntava a «una resolución definitiva, irrevocable» i a la tria de «alternativas extremas que ya no permitían ninguna revisión» (2012: 132), semblaria que la conseqüència d'aquest canvi brutal i

absolut s'hauria convertit avui en la designació d'un estadi de permanència, caracteritzat per un progressiu procés de degradació, pauperització i precarització, conceptes que habitualment associem tant a les crisis viscudes com als escenaris que les han succeït.

Semblaria, doncs, que més que el trencament, el canvi o l'alteració d'un avenir, la paraula «crisi» designi avui un estancament, una mutació semàntica que podríem pensar simptomàtica d'allò que Marina Garcés ha anomenat «la condició pòstuma» (Garcés, 2017: 22), noció amb la qual la filòsofa al·ludeix a la condició d'aquell qui en preguntar-se pel futur, no troba més respostes que una línia on es projecten les condicions perpetuades d'allò present: precarietat, fragilitat i llunyanes promeses d'extinció (ibíd., 22). Vinculant aquesta mecànica a les lleis del capitalisme avançat, teòrics com Mark Fisher han plantejat tant la necessitat de pensar alternatives possibles a aquesta inèrcia com el marge cada vegada més escàs d'espai per fer-ho (Fisher, 2016: 22): l'estancament a què ens condueixen avui les crisis no seria altra que el de la cristallització profunda d'un ordre sistèmic que sembla irrompible.

Tant Garcés com Fisher apunten a la necessitat de trencar amb l'efecte paralitzant que d'aquestes idees es deriva. Podem imaginar inèrcies alternatives als processos de crisis actuals? Quines són les possibilitats de restituir-ne el seu efecte disruptiu? Com es relaciona aquesta possibilitat amb la d'obrir un ventall més ample de futurabilitats possibles?¹² Exploraré aquestes preguntes analitzant la relació entre la crisi, la temporalitat i les seves estratègies de textualització en les obres de Burns i Meruane.

La temporalitat de *Black Hole* i *Sistema nervioso* es basteix, tant en un cas com en l'altre, a partir de salts temporals que no segueixen un patró regular. A la novel·la gràfica la barreja de diferents segments temporals s'acompanya a més de la mescla de percepcions d'aquests des d'estats alterats de la consciència. L'escena inicial n'és ja un exemple: a mesura que avanci el relat sabrem que les vinyetes que acompanyen el forat negre on apareixen diferents cossos amb els seus respectius forats, ferides i escletxes són episodis que ocorreran en un futur incert, alguns provinents de les fantasies que Keith somia. A *Sistema nervioso*, tot i que la disposició dels capítols semblaria haver d'obeir a la distinció clara de diferents segments temporals que s'expliciten al mateix títol dels capítols —es comença pel «presente inquieto», es segueix amb la locució adverbial «meses antes», el «pasado imperfecto», l'«entre tiempos» i s'arriba al «tiempo futuro»—, aquesta distinció, encara que a vegades resulta orientativa, és desbordada pel mateix text, que ens evoca en un vaivé de records passats, projeccions futures i escenaris quotidians d'un present que ens arriba disgregat.

A tot això, des d'una perspectiva lineal la pregunta per la futurabilitat no ens condueix a respostes massa engrescadores, ni en el cas de Burns ni en el de Meruane: en cap dels dos textos els esdeveniments per venir resoldran la incertesa i l'estancament que s'experimenten des de bon inici. A *Sistema nervioso* el misteri de la malaltia i la vulnerabilitat del cos es traslladen al darrer capítol -que correspon, des d'una perspectiva

cronològica, al temps futur de la trama - al cas del Pare, qui pateix una infecció que el durà a ingressar a l'hospital. També és aquí on Ella li confessarà que la universitat l'ha acabat expulsant del programa doctoral, havent esgotat ja tot el temps i les pròrrogues per acabar la tesi i dipositar-la.

A *Black Hole* també és el darrer capítol el que ens conduirà al moment cronològicament més avançat de la trama. Aquí, Chris, una noia a qui la malaltia li causa la continua muda de la pell, es troba a la platja, havent fugit del campament del bosc on vivia. Sura sobre l'aigua amb la cara mig enfonsada, una imatge que recorda a la visió del primer forat negre que aquí sembla absorbir el personatge tot amarant-li els contorns a poc a poc. Els *flashbacks* al passat són continus, i recreen un efecte de retorn circular del temps a les pàgines inicials a partir d'imatges que ens recorden al cos foradat de la granota disseccionada.

La pregunta per la futurabilitat semblaria així conduir-nos a un cul-de-sac, atenent al fet que els dos moments inicials, tot i funcionar com a desencadenants de la trama, no condueixen a una crisi d'efectes disruptius, perpetuant la mateixa precarietat que inicialment es respirava, i en aquest sentit, inscrivint-se en la lògica de la condició pòstuma que detecta Garcés. L'anhelat col·lapse planetari de *Sistema nervioso* no acaba d'arribar mai, tot i la obsessiva insistència amb què es construeix, que fins i tot porta el narrador a referir-se al mateix rellotge de l'apocalipsi¹³.

Ara bé, hi ha un aspecte clau en ambdues obres que permet pensar el vincle entre crisi i temporalitat diferentment: ambdós textos s'oposen a la construcció d'una linealitat implícita en les idees sobre la temporalitat de Kosselleck o Garcés. Això porta a pensar que la crisi es construiria aquí diferentment, des d'algun lloc en el qual la projecció de futur ja no és garant de sosteniment de present. L'ús de la imatge del forat negre pren aquí una rellevància significativa.

4. El forat negre o l'expressió d'una temporalitat de la crisi alternativa

En la ficció i en les manifestacions artístiques, el forat negre ha estat sovint associat tant a l'apocalipsi com a la possibilitat de repensar la temporalitat lineal des d'on aquest mateix es projecta. Igualment, s'ha relacionat tant amb la mort com amb la possibilitat de comunicar-nos amb la vida ocorreguda en altres segments d'espai i temps passats o futurs¹⁴.

La plasticitat expressiva del forat negre resulta ben productiva a l'hora de pensar la crisi en un context regit per la precarietat i l'estancament, d'entrada, pel fet que l'«objecte» o «cos» ambigu a què al·ludeix la imatge sembla no regir-se per les lleis de la temporalitat lineal sota la qual es llegeixen la precarietat i el seu conseqüent estancament. Al web del telescopi espacial *Hubble*, el forat negre és definit com una regió d'espai ple de tanta matèria que la seva pròpia gravetat impedeix que ni

tan sols la llum se n'escapi (NASA, STScI, n.d.). Hi ha la hipòtesi que l'experiència de l'espai temps funcionaria aquí de forma absolutament diferent a la linealitat que fins ara hem imaginat. No cal entrar aquí en explicacions massa complexes, però sí que es pot apuntar a la mateixa teoria de la relativitat segons la qual l'experiència de l'espai i del temps dependria de la massa i l'energia dels cossos, i doncs semblaria caracteritzar aquesta regió còsmica que és el forat negre.

D'altra banda, contràriament a la consideració popular del forat negre com un buit immens, segurament deguda al seu caràcter invisible —tal com la citada definició seguirà apuntant—, científics com Stephen Hawking han suggerit que es tracta més aviat d'un cos ple d'activitat: l'extremada força de la matèria que absorbeix desemboca en un moviment de partícules constant que emet radiació (Hawking, 2013: 99). Ja ho dirà també la mateixa protagonista de l'obra de Meruane: «los agujeros no son completamente negros» si bé «salpican pequeñas partículas de materia» (2019: 76).

És en aquest sentit que, més enllà d'una qüestió atribuïble a la mera disposició episòdica, sembla que l'alteració de la linealitat temporal a *Sistema nervioso* i a *Black Hole* va molt més enllà. La seva lògica s'assimila a la mena de lleis que semblen regir en un forat negre, la d'una temporalitat relativa o fins i tot, ondulant, que, seguint les consideracions de la física teòrica Karen Barad, podem pensar que constitueixen processos d'espacialitat i temporalitat processuals inseparables l'un de l'altre (Barad, 2003: 817-818). Al seu torn, el també físic teòric Carlo Rovelli proposa substituir la concepció tradicional d'espai que representa amb la imatge d'«una prestatgeria rígida i invisible» on hi cabrien coses i cossos, per la imatge d'un «mol·lisc gegantí i flexible» en el qual estaríem immersos (Rovelli, 2014: 14): la matèria mateixa torça, ondula i corba aquest espai, i així, el crea.

En el fet que el cos de la protagonista de *Sistema nervioso* funcioni anàlogament als cossos celestes —i doncs, als forats negres— s'hi pot detectar aquesta mena d'ondulació: els cossos no omplen l'espai que constitueix aquest forat negre, sinó que són ells mateixos part de les múltiples corbes que el forat negre contribueix a crear. Des d'aquesta perspectiva en sorgeix una experiència ben trencadora pel que fa a la temporalitat. En una de les seves classes, Ella explica als seus alumnes que «el universo nunca ha conocido la armonía, no ha sido nunca un mecanismo perfecto, no sirve para medir el tiempo con precisión» (2019: 58), unes reflexions a les quals els alumnes atenen avorrits, mirant el rellotge espatllat de la paret. Tot i aquesta aturada simbòlica del temps lineal que evoca la imatge del rellotge espatllat, el timbre interromp l'explicació, posant fi a la classe. La mescla d'aquestes dues percepcions temporals es torna encara més densa i calidoscòpica a la classe següent:

Por más que la temporalidad del espacio sea ondulante Ella intenta dibujar una cronología de hallazgos en línea recta sobre la pizarra. Estrellas congeladas. Enanas blancas y púlsares contrayéndose y colapsando en millones de agujeros negros desparramados por el universo. Y luego la densidad infinita de la singularidad y el horizonte de sucesos del que era

imposible regresar [...] Sobre esa línea de tiza lo que aconteció después, aunque todo iba ocurriendo en simultáneo. Y Ella les habla y los minutos avanzan aunque parecen estar retrocediendo o al menos detenidos cuando siente un chispazo imprevisto en la punta de sus dedos.

Momentánea descarga eléctrica en la mano. Instantáneo ay de dolor retorciendo el hilo de su frase. La fracción de un segundo se descompagina en su reloj [...] (2019: 59).

Darrere l'intent de dibuixar la línia del temps s'hi amaga una experiència d'aquest molt més polièdrica, que, atenent al desenvolupament de l'escena, la protagonista sembla que acabarà experimentant a la pròpia pell, primer en el retrocés dels minuts, i després, en la mena de deteniment que suposa l'aparició del dolor a la mà. Tot plegat ocorre en un trajecte que ens condueix des del cosmos al cos de la noia, al seu mateix rellotge. Del fragment es desprenen tres característiques extensibles a la resta de la novel·la: que en ella semblaria operar-hi la mateixa relativitat que la protagonista prova d'explicar, la participació dels cossos humans dins d'aquesta i els seus efectes i, finalment, l'experiència desorientant que això suposa als personatges, que en certa manera comporta un desplaçament de les eines i perspectives antropocèntriques que servien per controlar l'experiència de la temporalitat, i així, una verdadera crisi en la construcció vital dels personatges, que la protagonista expressa amb la frase que dona títol a aquest article: mentre que els seus alumnes encara viuen en «el orden esperanzador de la temporalidad» (2019: 35), Ella ja no l'experimenta, perquè aquesta esperança rau en la possibilitat d'un després que aquí no opera.

Són totes elles característiques extrapolables a *Black Hole*, on tot i no haver-hi un discurs explícit sobre la temporalitat ondulant o els forats negres, aquests darrers acaben per constituir la mateixa arquitectura escàpola de les seves pàgines, possibilitant que operi aquesta ondulació. És recurrent el recurs pel qual un forat —clivella, ferida o trau, tots ells assimilables al mateix forat negre inicial en la seva construcció gràfica— ens condueix a una nova seqüència espaitemps¹⁵. Un dels exemples més paradigmàtics d'aquest fenomen ocorre les diverses ocasions en què Chris s'extreu d'un tall profund que té al peu un pergami enrotllat, que conté el dibuix del paisatge en el qual s'emplaçaran les escenes següents, i que s'acabarà convertint en una nova seqüència d'espaitemps, talment com si la ferida de la noia fos un «forat de cuc» (*figures 2 i 3*).

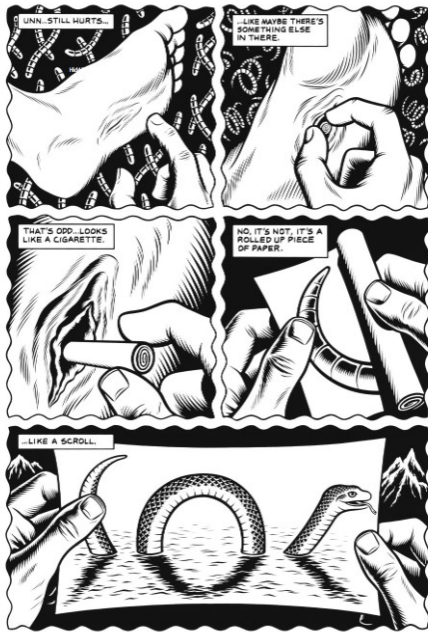

Figura 2 (font: Burns, 2005)

Figura 3 (font: Burns, 2005)

El forat negre no és només l'exoesquelet d'aquests textos, les entranyes del qual es tornarien visibles a estones —per representació gràfica o al·lusió verbal—, sinó la possibilitat última de la seva producció, del moviment del relat mateix: la plenitud i la producció a les que es referia Hawking poden ser aquí anàlogues a les d'una escriptura que es construeix a partir de les traces escàpoles del seu moviment¹⁶. És en aquest sentit que matisaria les consideracions d'Emma Jacobs a propòsit de la novel·la gràfica de Burns, segons la qual el forat negre seria l'expressió d'una buidor i una negativitat que Jacobs també detecta en els personatges (Jacobs, 2014: 57), i les d'Andrea Kottow, a propòsit de l'obra de Meruane, qui considera que el forat negre hauria succionat tota l'energia d'Ella (Kottow, 2019: 17). Suggestiria que més que relacionar-se amb la buidor o la falta, en ambdós casos aquest forat es relaciona amb una plenitud ben productiva, per bé que els personatges semblen participar d'aquesta inconscientment.

Per tant, pensar en futurabilitats possibles en aquestes obres implica fer-ho fora de la lògica de successió pròpia del temps lineal: el que des de la regió del forat negre es construeix ja no té a veure amb la projecció d'un futur que vindrà, cosa que altera la mateixa idea d'apocalipsi entesa com a fi definitiva del món. És aquí on es troba una primera descompressió de la sensació d'estancament i afogament que ambdues novel·les projecten: la possibilitat de sortir-ne es torna una fantasia tramposa, equivalent a la imatge del moble rígid que proposava Rovelli, i en aquest sentit, una fantasia que no és ni possible ni potser tan desitjable. Pensar en la futurabilitat ja no és fer-ho projectant allò possible en un després que mai arriba, del qual el fràgil present de la nostra condició pòstuma sembla dependre, sinó situant tot allò possible en un pla on el present s'aguanta per sí mateix, tot i la seva condició precària.

El fenomen és paradoxal: tot i que havent arribat a la darrera pàgina dels dos textos —val a dir, la pràctica de lectura segueix una lògica lineal— se'ns condueix a pensar en aquesta no sortida, aquesta es dinamita des de dins mateix de l'aparell textual. Per tot plegat sostinc, doncs, que la mecànica de construcció d'espai i temps del forat negre permet en ambdós textos tant la restitució de futurabilitats possibles com, fins i tot, de l'efecte disruptiu de la crisi, que ja no es pensa tampoc en una dimensió lineal.

5. Algunes conclusions: crisi sense sortida i futurabilitat alternativa

La primera conclusió que es pot esbossar és que la lògica de construcció d'espai i temps del forat negre permet pensar la crisi com un fenomen que pot operar sense conduir-nos fora de sí mateixa. Això permet relacionar-la, en aquestes obres, amb alguna cosa més que l'estancament o la degradació aparents, i també, com s'ha dit a l'anterior paràgraf, permet pensar en el potencial adveniment de futurabilitats dins d'aquesta mateixa.

En aquest sentit, pot concloure's també que el que hi ha en joc a *Black Hole* i *Sistema nervioso* és la proposta de pensar la crisi posant accent a la seva dimensió present —per més que ara, el terme «present» estigui ple de matisos—, i no tant a un futur on no hi hauria ni rastre d'aquesta. Des d'aquest punt de vista es tracta d'un gest força emancipador, ja que enlloc de servir-nos d'eines i relats per fugir d'aquest fràgil *hic et hunc* ens obliga a buscar estratègies per reorganitzar i fer més vivible aquesta mateixa fragilitat. La temporalitat pròpia dels forats negres ens permet posar accent a tot el que ocorre dins d'aquestes regions on ens semblava que el temps havia quedat del tot suspès, i on semblava que res de més vivible podia esdevenir-se. Conviure en aquests dos mons sense abandonar-los i, fins i tot, assenyalar-ne contínuament la seva precarietat i fragilitat es tornen actes plens de futurabilitat, o sigui, de desplegament de possibilitats noves, imprevisibles i alternatives a les que el sistema preveu.

A aquests efectes, pot concloure's també que les formes de relació i organització comunitària d'ambdues obres poden llegir-se com a futurabilitats que la crisi mateixa condueix a construir: la malaltia, més que un fenomen que amenaça de destruir els cossos vius es torna, a través de la dinàmica del contagi, un agent que és creador de comunitat en les dues obres. Ja s'ha comentat que a *Sistema nervioso* l'autora es servia del terme contagi per expressar una nova proposta de relació entre els habitants locals i les persones migrades dins un marc estatal, apuntant a la idea que el contagi pot fins i tot entendre's com una forma de salut —un parer en el que hi ressona la reconceptualització de la lògica immunitària de Roberto Esposito (*Immunitas, protección y negación de la vida* [2005])—. A *Black Hole* sembla que aquesta idea es posa finalment en pràctica, ja que el contagi esdevé una nova forma de vincle que enlloc de causar la mort¹⁷, acaba sovint —gràcies a les mutacions corporals— en la redistribució o transgressió de certs rols socials, associats, per exemple, a noves expressions de gènere i

sexualitat, o a una nova relació entre espècies més inclusiva¹⁸. En última instància, doncs, la malaltia i el contagi poden entendre's com la mena de futurabilitats que emergeixen d'aquestes crisis.

Proposaria, per acabar, que el forat negre resulta ser l'expressió d'una necessària ressemantització de la idea de crisi i dels seus imaginaris contemporanis. Tot i saber-se precaris els personatges de *Black Hole* i *Sistema nervioso* arribaran a poder experimentar les esclatxes de l'aparent estancament, tot construint formes de vida i comunitat que mai dependran d'un futur redemptor. Així, les obres restitueixen als escenaris precaris i als processos de precarització un potencial polític que es troba a anys llum de la imatge d'un sistema irrompible.

Notes

¹ Per les citacions de l'obra de Meruane s'utilitzarà l'edició de l'any 2019. Pel que fa a Burns, si bé inicialment l'obra es va publicar en dotze sèries el 1995, es reproduïx el volum que les recopila, publicat per Pantheon Books el 2005.

² L'autor explica la raó d'aquesta elecció estètica en una entrevista. Veure CHUTE, H. (2008): «An Interview With Charles Burns», *Believermag*, <<https://believermag.com/an-interview-with-charles-burns/>>

³ L'escena arrenca amb un retrat d'un barri residencial típicament americà on tot sembla transcórrer plàcidament, quan un dels seus veïns sofreix el que sembla una aturada cardíaca que el fa caure a terra. La càmera, a partir d'un pla detallat de la gespa verda que aquest regava, condueix l'espectador a l'interior d'aquesta gespa, farcida d'insectes, cucs i altres organismes que configuren l'antonímia de la pau inicial.

⁴ Algunes d'aquestes qüestions s'han treballat a «Black Hole: una apertura transcorsoral» (Isern Ordeig, 2017).

⁵ Així ho han proposat Breixo Harguindey («Agujero negro: enfermedad y comunidad en los cómics de Charles Burns» [2018]), Bruce Dadey («Breaking Quarantine: Image, Text, and Disease in Black Hole, Epileptic, and Our Cancer Year» [2011]) o James Zeigler («Too Cruel: The Diseased Teens and Mean Bodies of Charles Burns's Black Hole» [2008]), entre molts d'altres. Aquest darrer considera que la novel·la gràfica de Burns suposa «an intervention in the iconography of AIDS» (Zeigler, 2008).

⁶ Christian Claesson o David Becerra s'han referit a les «narratives precàries» (Claesson, 2018) i a les «narratives de la crisi» (Becerra, 2018) per parlar de textos que aborden la ficcionalització dels anys de la crisi i la postcrisi a Espanya.

⁷ La crítica ha apuntat que amb *Sistema nervioso* l'autora clausuraria una trilogia dedicada al cos i a la malaltia (Ibarz [2019], Pardo [2019]). En la primera de les tres obres, *Fruta podrida* (2007), aquest tema es troba especialment relacionat amb un context laboral explícit, el del sector de la fruita a Xile, especialment precari, així com amb les biopolítiques estatals d'aquest país. En la segona, *Sangre en el ojo* (2012), Meruane narra des del registre de l'autoficció l'experiència d'una hemorràgia ocular derivada d'una diabetis, la mena de ceguesa que d'aquí es deriva, i la mena de tractaments als quals es veu obligada a sotmetre's.

Val a dir, l'autora no només ha tractat el tema de la malaltia des del gènere novel·lesc, sinó també amb el de l'assaig. N'és un exemple *Viajes virales. La crisis del contagio global en la escritura del SIDA* (2012), un text que constitueix un altre dels punts de trobada amb l'obra de Burns.

⁸ Val a dir, a l'entrevista referenciada a la nota anterior l'entrevistadora subratlla el «provenir incierto» que caracteritza les generacions adultes en l'actualitat, fixant-se amb la inestabilitat laboral de la protagonista i la seva dificultat de fer progressar la tesi. Veure IBARZ, E. (2019): «Lina Meruane: "Vivir es convivir con la enfermedad, aun cuando no lo sepamos"», *El Cultural*, <<https://elcultural.com/lina-meruane-vivir-es-convivir-con-la-enfermedad-aun-cuando-no-lo-sepamos>>

⁹ Albert Jornet acota el complex abast semàntic del terme «precarietat» considerant que ha estat abordat per dues tradicions de pensament, «una, dedicada a analitzar-la en su condición económico-social y su vinculación intrínseca con el capitalismo avanzado,

y otra, más teórica o especulativa, que la concibe como un estado político-ontológico, aunque desubstanciado, del ser» (Jornet Somoza, 2019: 242). La protagonista de Lina Meruane podria emplaçar-se tant en la primera com en la segona de les tradicions, encara que, per la lectura que s'està desenvolupant, és pertinent subratllar els efectes de la primera.

¹⁰ En un context de postcrisi la progressiva precarització de la universitat com a àmbit laboral s'explicaria per l'infrafinançament públic, la seva dependència respecte polítiques econòmiques basades en les dinàmiques del mercat neoliberal, el bloqueig de noves places i així, l'empobriment extrem de les condicions de contractació d'aquella part de la plantilla sense plaça fixa que constitueix un gruix importantíssim del total de la plantilla de la universitat.

A propòsit de les conseqüències que aquesta situació té sobre l'exercici d'activitats dedicades a la vida intel·lectual, Javier Lopez de Alós anima a ampliar el significat dels usos més corrents del concepte «precarietat» a situacions que excedeixen al seu sentit econòmic (Lopez de Alós, 2019: 62-63). Així, apunta a algunes de les conseqüències afectives que de la precarietat estrictament laboral en deriven: l'autoexplotació, la carència d'un suport comunitari i el sentiment de resignació al qual, sovint, tot plegat condueix. En aquest sentit, suggeriria que el personatge protagonista de *Sistema nervioso* es construeix, en termes afectius, a cavall de la solitud a què la mena de treball que fa l'evoca, i de la voluntat de seguir alimentat el mateix sistema que la precaritzava.

¹¹ D'ara en endavant es cita una publicació posterior de la mateixa obra, del 2012.

¹² «Futurabilitat» és un neologisme proposat per Franco Bifo Berardi a *La era de la impotencia y el Horizonte de posibilidad* (2019). Definint el terme com «una capa de posibilidades que pueden evolucionar o no para convertirse en realidades» (2019: 13), el filòsof posa accent a la possibilitat inscrita en el temps present de construir futurs possibles, encara que no sempre necessaris o probables.

És un terme que la mateixa Lina Meruane utilitzarà a propòsit de *Sistema nervioso*, considerant que la seva novel·la retrata una «crisis de futurabilidad» Veure IBARZ, E. (2019): *Op. Cit.*

¹³ Es tracta d'un objecte simbòlic ideat el 1947 per un grup de científics amb el qual es mesura la proximitat simbòlica del planeta i l'espècie humana a un cataclisme o catàstrofe —nuclear, climàtica, pandèmica, etc.— que suposaria la destrucció total de la humanitat. El mes de gener d'aquest any el rellotge es va avançar fins a quedar-se a 100 segons de les dotze, que representa l'apocalipsi.

¹⁴ En són exemples la pel·lícula *The Final Countdown* (Don Taylor, 1980) o, més contemporàniament, *Interstellar* (Christopher Nolan, 2015). A la primera, un vaixell travessa una tempesta en forma de forat negre —i referida així pels personatges— que provocarà l'alteració de l'espaitemps, causant que els seus tripulants puguin viatjar en el temps. A la segona, uns astronautes viatjaran a través d'un forat negre, en el qual hi detecten el que la comunitat científica ha anomenat «forat de cuc», una espècie de drecera que permet recorre l'espaitemps i que parteix de la hipotètica condició corbada d'alguns objectes del cosmos.

D'altra banda, l'artista Raúl Artilles va utilitzar la imatge del forat negre per enllaçar una sèrie d'obres pictòriques que il·lustren la possibilitat de catàstrofes naturals a partir de diferents fenòmens tals com els volcans o els huracans, connectant la idea de destrucció amb la d'un possible renaixement. Veure CAAM (2015): «Raúl Artilles. Agujero Negro»,

<<https://www.caam.net/img/publicaciones/A4uTp9SJW5sOeBVT.pdf>>

¹⁵ Es tracta d'un recurs habitual en Burns que també trobem en la trilogia *X'ed Out*, especialment en el primer dels tres llibres (2010), de títol homònim.

¹⁶ Faig ús de la paraula *traça* pensant en la conceptualització que en fa Jacques Derrida en relació a l'escriptura, especialment a *De la grammatologie* (1967) i *Marges de la philosophie* (1972).

¹⁷ Al llarg de la trama de l'obra només presenciem una mort, i aquesta no és conseqüència de la malaltia, sinó d'un assassinat.

¹⁸ De nou em remeto a la referència citada a la nota 4.

Bibliografía citada

- BARAD, K. (2003): «Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter», *Signs, Journal of Women in Culture and Society*, vol. 28, núm. 3, 801- 829.
- BECERRA, D. (2018): «El relato de la pérdida y las representaciones del fin de la clase media en las novelas de la crisis» a Peiris, J. (ed.), *Cultura e imaginación política*, Mèxic, París: ADEHL, 45-63.
- BERARDI, F. B. (2019): *Futurabilidad. La era de la impotencia y el horizonte de la posibilidad*, Buenos Aires: Caja Negra.
- BURNS, C. (2005): *Black Hole*, Nova York: Pantheon Books.
- BURNS, C. (2010-2014): *The X'ed Out Trilogy*, Nova York: Pantheon Books.
- BUTLER, J. (2006): *Vida precaria. El poder del duelo y la violencia*, Buenos Aires: Paidós.
- BUTLER, J. (2019): *Marcas de guerra. Quines vides plorem?*, Barcelona: Angle.
- CAAM (2015): «Raúl Artiles. Agujero Negro», *Centro Atlántico de Arte Moderno*, <https://www.caam.net/es/expos_int.php?n=159> [13/12/2020].
- CARUSO, F., DE LAURENTIIS, D., ROTH, R. (prods.), LYNCH, D. (dir.) (1986): *Blue Velvet* [cinta cinematogràfica], Estats Units: De Laurentiis Entertainment Group.
- CLAESSON, C. (2018): «Precarious Narratives: Subjectivity in Rosario Izquierdo's "Diario de campo" and Elvira Navarro's "La trabajadora" », a Brady, J. Jeffers, M.L (eds.), *Shifting Subjectivities in Contemporary Fiction and Film from Spain*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- DADEY, B. (2013): «Breaking Quarantine: Image, Text, and Disease in "Black Hole", "Epileptic", and "Our Cancer Year"», *ImageText: Interdisciplinary Comic Studies*, vol. 7, núm. 2, <http://imagetext.english.ufl.edu/archives/v7_2/dadey/> [15/11/2020].
- DOUGLAS, P, KAUFMAN, L. (prod.), TAYLOR, D (dir.) (1980): *The Final Countdown* [cinta cinematogràfica], Estats Units: Bryna Productions.
- ESPOSITO, R. (2005): *Communitas. Protección y negación de la vida*, Madrid: Amorrortu.
- FISHER, M. (2016): *Realismo capitalista. ¿Hay alternativa?*, Buenos Aires: La caja negra.
- GARCÉS, M. (2017): *Nueva ilustración radical*, Barcelona: Anagrama.
- HARGUINDEY, B. (2018): «Agujero negro: enfermedad y comunidad en los comics de Charles Burns» a *Tebeosfera*, 3ª època, núm. 9, <https://www.tebeosfera.com/documentos/agujero_negro_enfermedad_y_comunidad_en_los_comics_de_charles_burns.html> [12/11/2020].
- HAWKING, S. (2013): *Breve historia del tiempo*, Barcelona: Crítica.
- IBARZ, E. (2019): Lina Meruane: «"Vivir es convivir con la enfermedad, aun cuando no lo sepamos"», *El Cultural* <<https://elcultural.com/lina-meruane-vivir-es-convivir-con-la-enfermedad-aun-cuando-no-lo-sepamos>> [03/10/2020].
- ISERN ORDEIG, M. (2017): «Black Hole: una apertura transcorporal», *Journal of Feminist, Gender and Women Studies*, núm. 5, 15-21.
- JACOBS, E. (2014): «The Air is Pure Poison: Precarity and Pseudo-Apocalypse in "Black Hole" and "David Boring"», *English Academy Review. A Journal of English Studies*, núm. 31, 49-63.
- JORNET SOMOZA, A. (2019): *Un pensar vulnerable. El ensayo de la precariedad en el campo intelectual español de la crisis económica (2008-2018)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- KOTTOW, A. (2019): «Cuerpo, materialidad y muerte en "Sangre en el ojo" y "Sistema nervioso" de Lina Meruane» a *Orillas*, núm. 8, 5-17.
- KOSELLECK, R. (2012): *Historias de conceptos. Estudio sobre semántica y pragmática del lenguaje político y social*, Madrid: Trotta.
- LOPEZ DE ALÒS, J. (2019): *Crítica de la razón precaria. La vida intelectual ante la obligación de lo extraordinario*, Madrid: Catarata.

- MERUANE, L. (2016): *Fruta podrida*, Buenos Aires: Eterna Cadencia.
- MERUANE, L. (2012): *Sangre en el ojo*, Santiago de Xile: Penguin Random House.
- MERUANE, L. (2012): *Viajes virales. La crisis del contagio global en la escritura del sida*, Madrid: Fondo de cultura económica.
- MERUANE, L. (2019): *Sistema nervioso*, Santiago de Xile: Penguin Random House.
- NOLAN, C. THOMAS, E. OBST, L. (prod.), NOLAN, C. (dir.) (2015): *Interstellar* [cinta cinematogràfica], Estats Units: Legendary Pictures, Syncopy Films, Lynda Obst Productions.
- NASA, STScI (2019): «Black Holes», *Hubble Site*, <<https://hubblesite.org/contents/articles/black-holes.html>>, [6/10/2020]
- PARDO, C. (2019): «Una trilogía clínica», *El País*, <https://elpais.com/cultura/2019/08/02/babelia/1564742660_632176.html>
- ROVELLI, C. (2016): *Set lliçons breus de física*, Barcelona: Anagrama.
- ZEIGLER, J. (2018): «Too Cruel: The Diseased Teens and Mean Bodies of Charles Burns's "Black Hole"» a *SCAN. Journal of Media, Arts and Culture*, <http://scan.net.au/scan/journal/display.php?journal_id=120>